

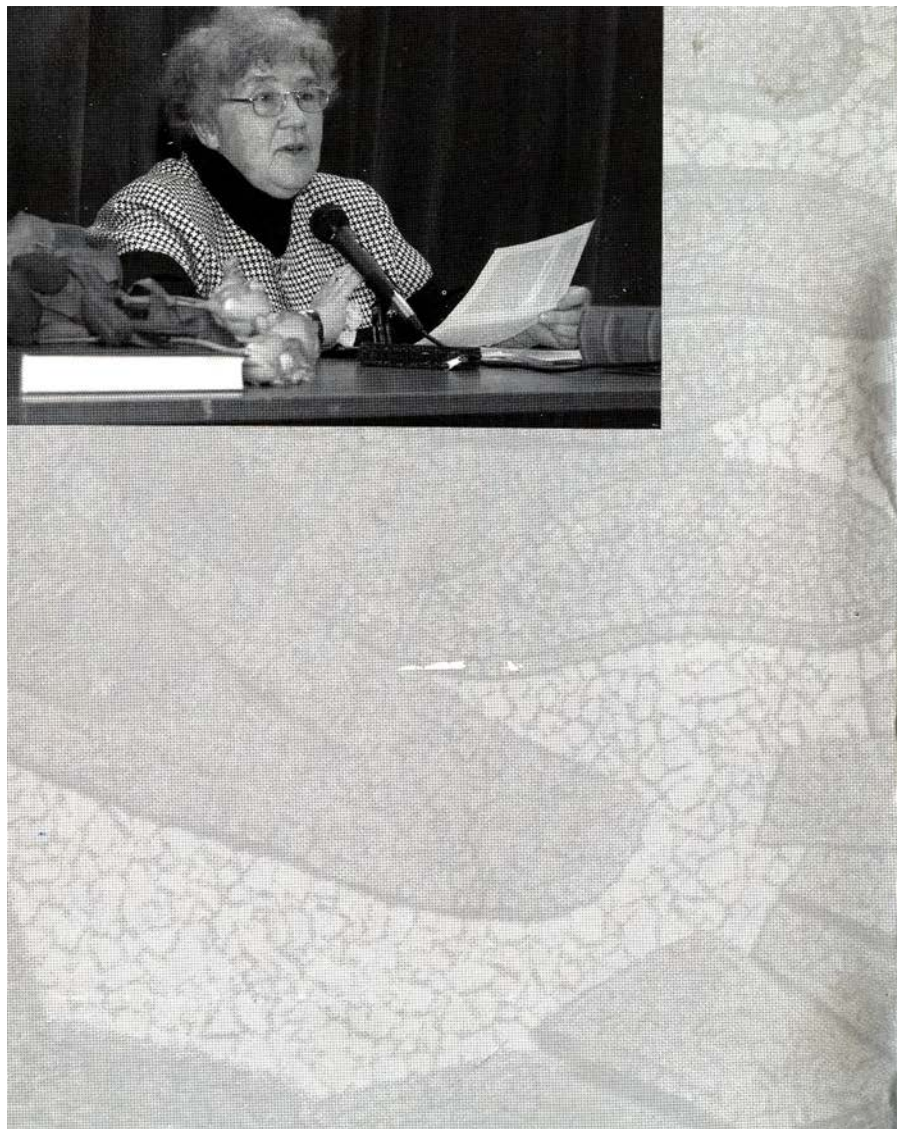
МИХАЙЛИНА КОЦЮБИНСЬКА

ВІТЕР З УКРАЇНИ І НАШІ ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ ЗУСИЛЛЯ

ВІТЕР З УКРАЇНИ

і наші екзистенційні зусилля

ВІТЕР З УКРАЇНИ І НАШІ ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ ЗУСИЛЛЯ

Михайлина
КОЦЮБИНСЬКА

**ВІТЕР З УКРАЇНИ
І НАШІ ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ ЗУСИЛЛЯ**

Київ
Видавничий дім
«Кієво-Могилянська академія»
2005

ББК 63.3(4УКР)
К75

*Із циклу щорічних пам'ятних лекцій
ім. А. Оленської-Петришин*

Лекцію прочитано 4 квітня 2005 року
в Національному університеті
«Києво-Могилянська академія»

Нехай тендітні пальці етики
Торкнуть вам серце і уста.

Ліна Костенко

У плині життя, особливо в складні доленосні моменти, коли постає потреба важливих екзистенційних рішень (а таких моментів не бракує ні в бутті суспільства, ні в житті кожного з нас), завжди згадую свою останню розмову з Василем Симоненком за якийсь тиждень до його смерті. Він казав, що доки людина живе, бореться, творить, довкола неї утворюється певне коло — людей, понять, стереотипів, мет, створюється якийсь стабільний свій світ. Для того щоб жити далі, людина повинна це коло стабільності — яким би воно не було — розірвати і створити нове, і все повторюється знову. Доки людина

ISBN 966-518-327-3

© М. Х. Коцюбинська, 2005
© Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2005

здатна розривати такі кола, доти вона справді жива й творча... Не раз пересвідчувалася у справедливості цієї думки.

Такі прориви — як у житті одиниці, так і народу — завжди болісні й драматичні, та водночас очисні. За нашої свіжої пам'яті, протягом десь півтора десятиліття, Україна пережила їх мінімум два: на зламі 90-х років минулого століття в часи виборювання статусу незалежності й за Помаранчевої революції, коли відбулися реальні зрушення в напрямі формування громадянського суспільства (політичне, а головне, гуманітарне значення їх видається мені аж ніяк не меншим, ніж за часів «перебудови» й референдуму). Тож зосереджуся в царині гуманітарній, на ниві людинознавчій, на території Людини — її душі та її спромог, її сили й слабості, її перемог і поразок, розчарувань і сподівань.

Мені видається, що нині зріс рівень усвідомлення самого себе — як індивіда і як народу, нації, і це найважливіше. Настав час мобілізації внутрішніх екзистенційних ресурсів, принаймні усвідомлення потреби в цьому. Час уважніше дослухатися до морального імперативу і коритися йому. Яюсь особливо виразно це відчулося в дні, коли світ прощався з Папою Іваном Павлом II.

Для конкретики звернуся до найбільш знаного і надійного джерела — до самої себе.

Знаючи мою життєву «легенду», нерідко запитують, наскільки важко жилося мені в радянському ми-

нулому і як дихається сьогодні. Оглядаючись на своє життя, мушу сказати, що воно аж ніяк не забарвлене в темні тони, радше — навпаки. Щасливе дитинство, з люблячими батьками, в розкішному садку, серед цікавих людей і книг, напоєне поезією і музикою. І далі: жадоба знань, яку не втомлювалася вдовольняти, уміння не зациклюватися на негативах і творити навколо себе «поле добра». Відкритість до Іншого, імунітет до пристосуванства й зомбування, плеканий з дитинства пріоритет духовних цінностей, екзистенційне сприйняття ідеалу. Утиски, переслідування, матеріальні нестатки й житейські негаразди, неможливість реалізуватися у загальноприйнятих «легальних» вимірах — все це компенсувалося багатством і радістю спілкування з людьми у справжньому значенні цього слова, причетністю до легендарної «маленької щопти» таких людей, якоюсь інтуїтивною, позараціональною вірою у торжество «чоловіцтва» над «звірством», якщо скористатися Франковим визначенням. І щастя стати свідком таких перемог — малих і великих. Нізащо не проміняла б своєї долі на іншу — вона «не лукавила» зі мною...

Мені судилося бути свідком і учасником постановлення незалежності України, пережити ейфорію нового Золотого Гомону кінця 1980-х — поч. 1990-х років. Зазнати розчарувань від нашої незрілості, нездалості нових еліт і постійного відчуття нереалізованості «вічно ембріонної України» (вислів Стуса). В кучмізо-

ваній Україні почувала себе подекуди тяжче, ніж за того застою. Тоді було ясно: ось «ми», а ось «вони», й Україна залишалася мрією. А тут мовби все «наше», і гімн і прапор на місці, а водночас відчуваєш, що, як сказав поет, «святе — не те, не те»... Тому з відкритим серцем прийняла Майдан, що змусив переглянути усталені уявлення про наш народ (уже не «народонаселення»...)

Ці дні стали для мене і, сподіваюся, для багатьох з нас — моментом істини, що знаменував потужне зусилля вирватися з пострадянського духовного простору. Вже у постатях двох кандидатів персоніфікувалися два напрями розвитку, дві цивілізаційні моделі. З одного боку — продовження й увічнення у різних вимірах нашого постколоніального статусу. Як прогнозував уїдливиий Сашко Ірванець, «за такими йдучи людьми, крізь Монголію і Корею до Європи дійдемо ми...» З другого — органічне, свідоме плекання себе в Європі та Європи в собі. Адже «Європа» завжди була і є в нас присутня. Ми не ті «аборигени», яким треба починати з нуля. Майдан поламав багато усталених стереотипів — як щодо нашої молоді, мовби аполітичної, цинічної і бездуховної, так і щодо прірви між поколіннями, між українсько- й російськомовними. Продемонстрував, що в нашому кучмізованому середовищі таки проклюнулася нова справжня еліта, що є конкретні люди, здатні творити конкретні справи. Люди відважні й харизматичні, яких почув народ. Не «натоп», не «юрба», не

«вулиця», як любив висловлюватися наш колишній гарант, а народ — не як гіпотетичний імператив, не як віртуальна реальність, не як пропагандистське гасло, а у своїй плоті й крові.

Найбільшим позитивом Помаранчевої революції був, як на мене, її потужний моральний потенціал. Не суто соціально-економічні спонуки, а **загальнолюдська домінанта** цих подій. Світ побачив обличчя Майдану. І це натхненне, освітлене помаранчевим спалахом обличчя стало на якийсь час обличчям України. Чи надовго? Залежить від того, наскільки вдасться уникнути дошкульних падінь — як економічних, так і моральних. Та в анналах історії це обличчя **вже** зафіксоване. Обличчя нації, хай і недосформованої, обтяженої минулим негативом, але вже не «вічно ембріонної».

Майдан уніс в усі сфери нашого життя виразне й тепле начало **людського**. Адже «демократія завжди романтична.., а романтизм — найбільш людяний настрій» (Коцюбинської). Атмосфера доброзичливості, взаємодопомоги, щиросердності — як модель людської поведінки в усіх, малих і великих, аж до планетарних, колективах на нашій планеті Людей. Нарівні з політичними гаслами й соціальними сподіваннями у свідомість увійшли родинні цінності — родина лідера поруч із чільними діячами революції, його Мати як моральний орієнтир. Або те одностайне інтимне «Юля!», яким люди зустрічали свого майбутнього прем'єра!..

Переживаємо відповідальний історичний момент. І — як би «ідеалістично» це не звучало — особливості, життєвої ваги набуває моральна чистота й виробленість. Як не змарнувати історичного шансу? Як, зберігаючи твердість у принципових позиціях, не піддатися постреволуційній ейфорії та рубанню навідліг? Підкріпити політичний чин гідним моральним інструментарієм розрізнення добра і зла, не втрачаючи, незважаючи **ні на що**, віри у те, що Шевченко назвав «благородна природа людини». Все так складно й неоднозначно. До речі, у людинознавчій концепції Шевченка, відбитій у його поезії, відчувається певна суперечність між поняттями «Людина» і «люди». Звісно, «люди» — це й просто множина до «Людина» у високому розумінні («і будуть люди на землі»). Та загалом «люди» в Шевченка часто «нерозумні», «суєтні», які «осудять», «одурять», «найдуть тебе всюди». Від них тікає Перебендя в моменти натхнення («щоб люди не чули»), «Людей изведать — и любить. Вот драма страшная, святая», — так мислить герой Шевченкової «Тризни». Та водночас для нього, як і для самого Шевченка, найсвятіше: «Се — человек».

І день Божий як Великдень,
І люди, як люди...

Як за суєтністю й недосконалістю людини побачити, відкрити, доглядіти її моральні потенції, як не знехтувати ймовірністю морального самовідроджен-

ня людини, можливістю перетворення гонителя християн Савла на апостола Павла?!

Головне, одвічне, підставове питання — як поєднати, здавалося б, непокданне: жорсткість, визначеність, послідовність у відстоюванні своєї позиції і вміння дослухатися до іншої, знаходити раціональне зерно, не пасувати перед суперечливістю й неоднозначністю. Без такого поєднання, без такого золотого перетину не досягти конструктиву — у великому й малому, на території індивіда і на рівні суспільних інтересів.

Як образно висловився хтось із політологів, вести свій корабель між Сциллою толерантності й Харібдою нетерпимості, не наближаючись впритул до жодної з них, не даючи змоги паралізувати себе і зжертви. У полеміці й боротьбі намагатися «не вити з вовками жодної з ворогуючих зграй», за влучним висловом Сергія Аверінцева. Тобто ні за яких умов не опускається до рівня «зграй». У закономірному й очисному процесі переоцінки цінностей виробляти імунітет до примітивної перестановки знаків з «плюс» на «мінус», до механічної зміни кольорів і гасел, зловживання зовнішньою атрибутикою, що здешевлює і перетворює на кіч найсвятіше. Не дати розгулятися темним інстинктам і нечистим пристрастям.

Чутливість до реальних складнощів і суперечностей, аналіз і опертий на нього прогноз, а не зведення рахунків чи догодження чиймось інтересам — тільки

в такій атмосфері можна дочекатися користі від необхідної, але такої складної і вкрай небезпечної процедури, як люстрація. Основна осторога тут — не зашкодити як людині з її правами, так і суспільству. Головне — не загальний закон, а вміння придивитися до **кожної** індивідуальної ситуації. Основний механізм — громадська відкритість, моральний контроль і зваженість («а судді хто?»).

Так, нещодавно я відчула моральну потребу приєднатися до протесту низки культурних діячів проти внесення до ініційованих «Порою» «чорних списків» імені керівника радіо «Культура» А. Даценка — людини, як у вкрай несприятливих умовах багато зробила для розбудови українського культурного простору. Такі недогляди дуже небезпечні — вони здатні підважити саму ідею очищення.

Відкритість до Іншого, але не розчинення в ньому. Критицизм, але не голобельний. Не згладжувати, але й не роз'ятрювати суперечності, аналізувати, доходити коріння, принаймні **намагатися** розв'язувати їх. Це стосується буквально всіх аспектів як людської приватності, так і суспільного буття й свідомості.

Кожна больова точка потребує не лише твердості, а й мудрості, такту. Насамперед у міжнаціональних проблемах, стосунках, оцінках та ідентифікаціях. Дуже небезпечні тенденції абсолютизації історичних кривд, завданих нам іншими народами, за повного небажання визнавати якісь свої історичні прорахунки чи трагічні зриви. Небезпечні дешеве оглушення на рівні

«хохол» — «кацап», демонізація усього «ненашого», демонстративне й бездумне відкидання його. Це шкодить передусім нам самим, підриває основи нашої традиційної, м'яко кажучи, «полеміки» зі «старшим братом», потреба в якій аж ніяк не зменшується і яку слід вести на **гідному** рівні, рівні фактів, знання й моральних переваг.

Взяти хоча б ту, гідну кращого застосування, доскіпливість у визначенні «чистоти крові». Як тоді бути, приміром, мені, з моїми 50-ма відсотками вірменської крові, або відомому письменникові й видавцеві Григорію Гусейнову з таким же відсотком азербайджанської — хіба це завадило нам усією душею влитися в українську культуру?! Не кажу вже про непристойну, як на мене, етимологічну ревізію прізвищ відомих діячів на предмет єврейського походження, що висувається як тавро, як присуд. Це така живуча і страшенно небезпечна тенденція, яка зміщує акценти, спрямовує громадську свідомість у хибний бік. Адже Мойсей Фішбейн зі своєю стовідсотковою єврейськістю в українській поезії важить набагато більше за багатьох етнічно чистих, але вельми посередніх «енків»... Те ж саме стосується ролі й місця А. Фінберга у видавничій діяльності на благо української культури або Є. Захарова — у правозахисті. Історія українського шістдесятництва буде істотно неповною, якщо виключити з неї ім'я і діяльність мого друга й соратника Романа Корогодського, якого в часи репресій не брали на роботу через сумнозвісну п'яту графу,

а з роботи виганяли як «українського буржуазного націоналіста»...

Кожне «бий чужих» трансформується в дошкульне «бий своїх» — прикладів цього в історії і практиці не бракує.

Подібні аберації зору в баченні суспільних проблем як на масовому рівні, так і в політикумі, що унеможливають зваженість і мудрість, пов'язані з такою спокусливою і дуже небезпечною якістю свідомості, яку можна назвати «одноклітинністю». Те залізобетонне «так і тільки так» не тотожне визначеності й принциповості позиції, це її закостеніння, яке виключає природний інтелектуальний «обмін речовин», рух думки. Це, за Аверінцевим, «каламутна й хаотична стихія "одноклітинних" умонастроїв, підготованих десятиліттями». Проявів її — безліч: в оцінках, критеріях, ціннісних орієнтаціях і мотиваціях, вимогах і гаслах. Виплекана вона десятиліттями чорно-білої пропаганди, викоріненням інакодумання, культивуванням «тунельного бачення» і «приміткового існування». Наслідки відчуваємо на собі — всі й кожен.

Основна мисленнєва операція тут — спрощення. Воно неадекватне реальній складності світу, матеріального й духовного, тому не дає змоги досягнути його в усій самобутності. Своєрідна кастрація явища. Звідси поляризація і конфронтація, небезпечні полюси ксенофобії й самовивищення. Тоталітаризм думки, що про-

никає у найглибші пори свідомості, «квадратно-формульне мислення», за Шевельовим. Звідси й та механічна зміна знаків «плюс» на «мінус» і навпаки, відповідно ж — кольорів і пріоритетів, гасел «ганьба» чи «слава»...

Пригадую, десь у кінці 1950-х — на поч. 1960-х років у Інституті літератури мені дали на рецензію доповідь до щорічної шевченківської конференції на модну тоді тему Шевченкового так званого атеїзму. Доповідь було побудовано вкрай примітивно в дусі панівної ідеології: вибрано з поезії Шевченка десяток-півтора цитат богоборчого чи антиклерикального характеру, на чому й базувався висновок про його «атеїзм». У своїй рецензії я навела точно таку ж кількість цитат з протилежним змістом, щоб довести, що на примітивному препаруванні єдиного цілісного тексту ніяких переконливих висновків робити не можна (докладніший розвиток такої дражливої теми на той час не культивувався).

У контексті «одноклітинності» я не раз уже згадувала такий епізод наших сьогоднішніх політичних реальій, як перейменування свого часу у Львові іменем Джохара Дудаєва саме вулиці Лермонтова. Дозволю собі автоцитату: «Того Лермонтова, чиє "На смерть поета" стало символом протистояння митця гнітові й сваволі, хай навіть його розуміння кавказьких війн вкладалося у стереотипи тодішнього імперського мислення. Того Лермонтова, чиї вірші просив прислати на заслання Шевченко "ради поезії святої"».

Лермонтова, який, за іронією долі, був улюбленим поетом самого Дудаєва. Культивуючи такий чорно-білий підхід, неважко затоптати не тільки чужі, а й свої питомі цінності, побачити (і показати) світ культури пласким, однолінійним, а не багатовимірним і стереоскопічним». («Моральний імператив і виклики часу». — Львів, 2004, — С. 15).

На урочистому вечорі в Оперному театрі, присвяченому 190-річчю від дня народження Шевченка, Володимир Яворівський виголосив яскраве й емоційне слово, але в ньому мене різнула підкреслена поляризація двох великих імен — Шевченка і Гоголя. Немає потреби звеличувати Шевченка за рахунок приниження (хай і з позицій суто національних) «безсмертного Гоголя» (це — Шевченкова характеристика). Здається, вже маємо сьогодні солідну, оперту на все багатство фактів і культурних інтерпретацій концепцію значення Гоголя в українському духовному космосі (здаймо хоча б праці Євгена Сверстюка і Юрія Барабаша) — навіщо ж педалювати спрощену чорно-білу схему його «неукраїнськості»?!

Таких чорно-білих спрощень, коли піднесення «свого» базується на приниженні «чужого», на жаль, не бракує у нашому щоденному культурному дискурсі. Так, у «Літературній Україні» за 14.04.2005 р. мою увагу привернула репліка В. Дячкова «Поза планкою тактовності», автор якої реагує на міркування В. Захарченка про шляхи розвитку української літератури: «Як добре-таки, що ми, українські письменники,

все ж не пішли за російською літературою [...] з отими їхніми достоєвсько-щедрінськими занурюваннями в дослідження гріха і злочинства, з принагідними каяттями, саморозтерзанням на людях». «Тут годилося б, — зауважує автор репліки, — повставляти з десяток запитальних знаків-подивувань», — і як не погодитися з ним?!

На хвилі мітингових викриттів, у розпалі цілком закономірної переоцінки цінностей іноді хвацько відкидають усю культурну спадщину недавньої радянської доби, як «нашу національну ганьбу». Тим часом там є що зберігати, що пам'ятати і, передусім, над чим замислитися.

Нещодавно я пережила дуже особистий досвід віртуального спілкування з духовним феноменом тієї доби, опрацьовуючи й осмислюючи щоденники своєї матері, які обіймають період 1928—1963 років. Це вилилося в мемуарно-аналітичну розвідку «Над маминими щоденниками» («Кур'єр Кривбасу»,— 2005.— № 184, 185). Це щире й болісне свідчення життя, утвердження і спроб самоаналізу людини в ідеологічному «полоні». На її волевиявлення апіорі накладаються певні обмеження, що диктують напрям думання, коригують особисте кредо. Ідеологічне «мусиш» перетравлює особисте, реальне переконання, підминає його під себе, підверстує до загального постулату, гасла, штампу. Та за всім тим таки проглядається те первинне «переконання», кредо, хай і спотворене, здискредитоване офіціозом. Самонавіювання і трагічне нерозуміння, острах і захоплення, віра, вірніше бажання віри, покірність ентузіазмові загалу і водночас сплески сумніву — все це складна гама, химерний, але історично зумовлений симбіоз. «Те і те було,—

писав Іван Дзюба у своїй "Пастці",— але воно не було розподілене: отут, по праву руку, — офіційне життя, а по ліву — неофіційне. Все складно перепліталось. І то одне брало гору, то друге, якась складна виходила гармонія чи дисгармонія».

Відомий англійський письменник і філософ Артур Кестлер, який замолоду захоплювався ідеями комунізму, а потім перейшов на позиції войовничого антибільшовизму, назвав розділ автобіографії про своє перебування в Харкові на поч. 1930-х років «Сортувальна машина». «Я навчився, — пише він, — автоматично зараховувати все, що мене обурювало, до "спадщини клятого минулого", а все добре іменувати насінням "світлого майбутнього" — такий "сортувальний пристрій" допомагав жити й адаптуватися до середовища».

У сучасній українській мемуаристиці з'являються твори, де відображено цю «дифузну» свідомість. Зокрема, тотальну підвладність міфам переконливо й чесно показує Анатолій Дімаров у своїх спогадах «Прожити й розповісти» (Київ, 1997—1998). Тут і трагічне незнання, і шори, що перешкоджали нормальному плинові думки, коригували й спрямовували бачення, і засліплення вірою. М. Слабошпицький у своїй післямові до спогадів Дімарова слушно покликається на слова Алена Деко: «Історія тчеться не із самих фактів, а й із віри поколінь. І є багато випадків, коли віра важить більше, ніж факти».

Цікаво спостерігати, як мати у своїх щоденниках інтимізує ідеологічні штампи доби. Найсокровенніші бажання, найчистіші почування об'єднуються, «сплавляються» з офіційним гаслом, химерно прозирають крізь нього, а то й розчиняються в ньому,— «потужний коефіцієнт викривлення», за Дзюбою. Як на сьогоднішнє скептичне вухо, в цьому аж вчуваються нотки пародійності. І це в щоденнику, з його висо-

кою мірою незаданості й автентичності. Мабуть, мав рацію Є. Маланюк, зауважуючи в листі до У. Самчука: «Сов'яд з цих людей буде виходити довгими роками»... Недаремно епіграфом до підрозділу своєї розвідки «Щирість і офіціоз» я обрала слова Шевченка з післямови до «Гайдамаків» — «Серце болить, а розказувать треба».

На тлі того «щирого офіціозу» не можна не помітити окремих проривів у спонтанне, не залежне від ідеологічного зомбування розуміння речей, власних оцінок, ноток усвідомлення справжнього стану справ і реальних цінностей. Вони часто лише накреслені, невиразні й тут же придушуються тим невблаганним «треба», але вони є — і тим цінніші й зворушливіші. Як не парадоксально, в цьому конкретному випадку в основі, у підґрунті всього — ідеалізм як основа світогляду, порядність як життєвий критерій. Можу засвідчити це як очевидець і, зрештою, як об'єкт виховання. Незамулені ідеали добра й справедливості — **хоче** їх бачити і **бачить** наперекір усьому. Як тонко зауважив І. Дзюба все в тій же «Пастці», це «людські чесноти, зведені до потреб режиму»...

Справді, як писав І. Багрянний у листі до Єжи Гедройца, «тяжко продертися крізь товсту броню, якою огорожені затаєні глибини душі підсоветських людей». Він був певен, що «більшовики калічили людей, а не скалічили остаточно». Про це ж пише і Дзюба: «...після всієї цієї великомасштабної "переробки" громадянського духу народу якийсь "залишок" — дедалі більше — не піддавався утилізації і долучався до чинників, які підточували систему».

Отже, коли йдеться про образ людини недавнього минулого, її духовний портрет в інтер'єрі доби, потрібне не бездумне всевідкидання, а вдумлива аналітика і прогноз. Як влучно висловився колись Ю. Морачев-

ський, аналізуючи позицію Василя Стефаника щодо своїх героїв, письменник не виступає «ані прокуратором, ані оборонцем: обоє однаково півсліпі...» Потрібна діагностика явища як «феномену доби» (так назвав Василь Стус свою відому розвідку про Тичину). Це — **актуально**. Адже ми виростили з цієї «шинелі» (а багато хто й досі походить в ній і не бажає її знімати). Наше «сьогодні» і «завтра» не збагнути й не передбачити, не розгадавши спонук і облуд, злочинів і осяянь нашого «вчора».

Таких крайніх позицій, полярностей щодо одного й того самого явища не бракує в усіх сферах нашого суспільного буття й свідомості, у тлумаченні й осмисленні життєво важливих понять суспільного й особистого досвіду, науки і культури. І кожна з них, доведена до крайнощів, абсолютизована, ставши, так би мовити, авторитарною, мимоволі й неминуче самодискредитується.

Взяти, приміром, такі ключові поняття сучасних концепцій історії і шляхів розвитку української літератури й загалом культури, як «народництво» і «модернізм». Це категорії цілком закономірні й суттєві у характеристиці шляхів художнього мислення. Та вони нерідко обертаються на суто оцінні «наліпки» зі знаком «плюс» чи «мінус», що міняються місцями залежно від панівних вітрів, мистецької моди чи індивідуальних уподобань. З одного боку, дається взнаки неприйняття модернізму, ще досить міцно вкорінене

серед старшого покоління науковців з його «алергією до нового знання», як висловилася Тамара Гундорова у своєму недавньому інтерв'ю («Кур'єр Кривбасу», 2005, квітень). З другого — утверджується дещо зверхнє (м'яко кажучи!) ставлення до народництва як головного симптому нашого культурного провінціалізму. Та все далеко не так однозначно.

«...Насправді немає одного єдиного модернізму, є різні ситуації модерності й трансмодерності», — справедливо зазначає Т. Гундорова. І гальванізувати історично зумовлені традиційні критерії і практику як еталон української культури, вписати їх недоторканими в парадигми сучасної культури — завдання, заздалегідь приречене на поразку. Чи ж довго можна плисти проти течії суспільного, зокрема й художнього, розвитку?

Водночас те, що ми окреслюємо як «народництво», — це історично «виправдана» форма суспільної свідомості, що несла в собі великий моральний позитив, і за зужитістю відповідних словесних формул цього не варто забувати. Звісно, вона нерідко вироджувалася, та й сьогодні вироджується, у псевдонародність, у кічове декоративне українство. Та ми глибоко, **органічно** закорінені у своїй традиції — це ми sui generis з усіма «за» і «проти», це не тільки наше «прокляття», а й наша своєрідність, наше обличчя. Не просто від цього отрястися, та й чи треба від усього отрястися?! «Безперечно, що це поняття винайдене українською інтелігенцією, — читаємо у вище-

згаданому інтерв'ю, — і як таке відповідало і відповідає її власним ідеалам. У цьому сенсі народництво — це певний винахід, обман і самообман, у добром розумінні цього слова. Це певна сконструйована (винайдена) ідентичність, яка підтримується певною елітою інтелектуально, культурно, політично, зрештою — художньо. І, як це не парадоксально, народництво, попри весь антимодерний пафос, є принципово модерною ідеологією, бо базується на просвітницьких ідеях науки, просвіти, емансипації народу тощо».

Нещодавно мені випало на якийсь час поринути у віртуальний світ української народницької інтелігенції кінця ХІХ ст., редагуючи «Листи до Михайла Коцюбинського». І так багато симпатичного мені, зворушливого й важливого у плані загальнокультурному відкрилося у цих свідченнях. І принципова «незацикленість», говорячи сучасною лексикою, виключно на «своєму», і відкритість до сучасних художніх європейських вітрів. Повна посвята громадським інтересам, глибинна перейнятість ними — як придалися б ці якості нам, у нашому сьогоднішньому недосформованому українстві! І цей примат духу — абсолютний і самозрозумілий. Так, зокрема, вразив мене лист до Коцюбинського студента Київської політехніки Миколи Сасенка (брата відомого художника Олександра Сасенка). Описуючи свій досить нужденний студентський побут, зауважує, що вони з товаришем з метою економії беруть на обід одну порцію борщу на

двох — «так що можна буде з нового року передплатити "Літературно-науковий вісник"... (с. 4, с. 97).

І ще двійко понять-антиподів, протягом століть обговорюваних у мистецькій та ідеологічній практиці, в гуманітарній критиці: «чисте» мистецтво і суспільна позиція митця, мистецтво ангажоване й незаангажоване. Та «одвічна», історичним рефреном повторювана ангажованість української літератури не є щось привнесене іззовні, накинуте чи кон'юнктурне, то її питома характеристика. Адже так було не через недостатність художньої потенції, не від свідомого нехтування чистими мистецькими ідеалами, то була внутрішня настанова, зроджена й підтримувана історичними умовами, зумовлена браком повноцінного культурного розвитку, нормального спектра різних форм національного життя, синдром колоніалізму. Така поезія — від Шевченка до Стуса — у місткому афористичному слові несла правду всупереч заборонам, фальсифікації, насильству, несла ідеали, прагнула пробудити заснулі душі. А що за таке слово завжди дорого треба було платити (і платили, платили сповна!), — воно, те слово, не сприймалося як фраза, як утерта істина, воно набувало ваги й сили. І ставало Поезією. У нашій українській реальності «мистецька вартість» і «опозиційність», як правило, доповнювали й підсилювали, але аж ніяк не виключали одна другу. Зрештою, категоричне відкидання будь-якої ангажованості — це ж також (хай з протилежним знаком) ангажованість.

Усе свідоме духовне життя української нації — майже суцільна опозиція, тихий або голосний опір тискові й нівеляції. Опір цей неминуче переходив із суспільного поля на територію душі окремої людини, заторкував її екзистенційні глибини, а це вже — матерія поетична.

Після проголошення незалежності України гасло незаангажованості поезії зазвучало на повну силу. Адже, здавалося, в нових умовах відпала потреба «боротися», «протистояти», «відстоювати» тощо — хай живе природний мистецький саморозвиток в нормальних, «європейських», «цивілізованих» умовах! Та виявилось, що державний монстр не квапиться капітулювати, що є що відстоювати, чому протистояти. Не дивно, що гасло «незаангажованості» якось перестали педалувати. А під час Помаранчевої революції голоси «аполітичних» літераторів зазвучать пристрасно і таки заангажовано...

Неоднозначні тенденції спостерігаються і в сучасному осмисленні життєво важливих для української культури національних традицій фольклоризму. Амплітуда таких поглядів — досить значна. З одного боку, абсолютизація, коли «українське» просто не мислиться без виразних акцентів «фольклорного», а то й отожднюється з ним. (Василь Стефаник, що не терпів такої абсолютизації зовнішніх «вишиваних» атрибутів національного, називав її прибічників, не вибираючи слів, «декламаторами» і «трупамі».) З другого — зверхність (а то й зневага) до «фольклорного», як «примі-

тивного», «сільського», «вчорашнього». До того ж фольклорне в нас нерідко препарується, поверхово «окультурюється», позбавляючись своєї глибинної автентичності й перетворюючись на статичну парадну декорацію — це прийнято називати «шароварництвом» (хоч цим визначенням слід користуватися **вкрай** обережно через реальну небезпеку зловживання ним з позицій все тієї ж зверхності й зневаги).

Насправді між поняттями «сучасне» і «фольклорне» немає ніякісної прірви — навпаки, цілком реальний плідний мистецький **синтез**. Активне творче завоювання фольклорної стихії належить до провідних тенденцій сучасного художнього розвитку. Видатні митці ХХ ст. пов'язували розвиток мистецтва справді національного й справді сучасного, саме з таким завоюванням народно-фольклорного начала. Виростати з рідного кореня і сягати найсміливіших художніх пошуків доби. Відкривати поклади мистецької виразності, закладені в народнопоетичних уявленнях. Процес мистецького освоєння питомої національної художньої мови в наш час аж ніяк не пов'язується з «опрощенням», «спусканням» до народу тощо.

Народне мистецтво в найкращих своїх виявах на диво тісно змикається з художніми новаціями нашої доби (та й не лише нашої — вже художній досвід Шевченка засвідчив потужне новаторське переосмислення фольклорної образності, й досліджуючи під цим кутом зору його поетику, я назвала свою, опубліковану в 1960-х роках у журналі «Дніпро», статтю свідомо

епатажно — «Шевченко — поет сучасний»). Так по-стали видатні мистецькі явища ХХ ст., що стали вже класичними: і поезія Лорки, і музика Стравінського, і мексиканський монументалізм. Творчість художників-примітивістів почали усвідомлювати в шерезі найцікавіших художніх шукань сьогоднішнього дня. Доробок українських народних митців, таких як М. Приймаченко або К. Білокур, розглядається тепер не просто як гідний внесення до мистецького обігу, а й як своєрідна школа для митців (вільний лет фантазії, колористичні ефекти, органічність художньої умовності).

Потреба оволодіння національною художньою мовою гостро усвідомлювалася в українському мистецтві вже у 1920-ті роки, і це позначилося на його найвизначніших явищах. Не втратила вона актуальності й нині як одна із суттєвих проблем нашого мистецького розвитку.

Модерна українська поезія і музика аж ніяк не цураються глибинних фольклорних образних форм. У всьому світі спостерігається виразне посилення інтересу до фольклорної автентики та її синтез із сучасною музикою — як у рок-варіанті, так і в серйозному симфонізмі. Зменшується, а то й зовсім зникає «циткування» фольклорних кліше — натомість глибинне переосмислення, нова якість, інтеграція в сучасний культурний простір.

Кілька зауваг щодо болючих крайнощів у сфері патріотичній: некритична апологетика «свого», його

звеличення передусім за те, що воно «своє», — і, навпаки, різноманітні «фобії» щодо «свого», хамство і «бузинізм» як клінічний випадок, що, власне, не потребує коментарів. Сакралізація замість плекання історично й фактографічно зумовленої об'єктивної картини. Невитравні рецидиви нашої традиційної (хай і не від доброго життя!) «некрофілії», коли підносимо, героїзуємо мертвих і водночас не здатні гідно оцінити й підтримати живих з їхньою суперечливістю й неформатністю. Прояви патріотичного (чи псевдопатріотичного) антиісторизму без суворої верифікації фактом, з елементами войовничого дилетантизму й препарування минулого на догоду апіорі заданій тенденції, ідеї, концепції.

Не сприймаю, зокрема, такої маргінальної профанаційної, як на мене, історіографії, яка нав'язує українській культурі й цивілізації сумнівні недоведені теорії й цінності, девальвуючи тим самим справжнє, автентичне, незаперечне. Зокрема, введення в коло реальних історичних пам'яток української культури (навіть на рівні шкільних підручників) Велесової книги всупереч численним авторитетним аргументам фахівців щодо її сфальшованості, так само як сумнівне з огляду на історичні контексти і практику ідеологічних спекуляцій педалювання «арійськості» українців,— видаються мені зворотним боком нашого незборимого чуття меншовартості...

Потребує критичного осмислення і глибоко вкорінена в нашій свідомості тенденція до канонізації і

культу як складової нашого сприйняття класичної спадщини. В уже згаданому інтерв'ю Т. Гундорова говорить про «ненормальність нашого уявлення про класичну літературу, яка перетворюється на ряд "наличників" (типу "Кобзаря", "Каменяра" і т. ін.), таким чином стаючи безособовою». Символічна образна характеристика (додам іще «Леся Українка — дочка Прометей»), що закарбовується у свідомості як знак, звісно, має право на існування в процесі осмислення ролі тієї чи тієї постаті в духовному житті народу, нації, але якщо її не «зацементувати», не «запатентувати» навічно, не перетворити на застигле кліше, за яким втрачається конкретика і багатство явища. Адже це утруднює, а то й унеможливує справді об'єктивне, історично й психологічно виврене осмислення реальної постаті й усієї ситуації в літературі в контексті загальнолюдського.

Багато сказано — причому з діаметрально різних позицій — про культ Шевченка. Так, це наша незаперечна реальність. З огляду на нашу історію і ментальність ми, гадаю, **приречені** на нього. Дозволю собі оцінити цю приреченість неоднозначно. Шевченко — це наш ідеологічний, художній, загальнолюдський потенціал, наш, так би мовити, постійний капітал. Головне, як ми його реалізуємо, чи не здешевлюємо, чи не фальшуємо, чи не розтринькуємо.

Якщо все обмежується набором давно відомих Шевченкових формул, за якими втрачається справжня суть великої постаті, її людський зміст, якщо його

іменем ведеться примітивна кон'юнктурна пропаганда, якщо під портретом «роздекламованого й зацілюваного Шевченка» (вислів Стефаніка) з допомогою відповідно препарованих і переакцентованих цитат вершиться щось принципово антишевченківське, то — подалі від такого культу. Але якщо Шевченко допомагає відчутти себе людиною (а він таки допомагає — є сотні свідчень! Так, промовляючи на шевченківському святі в Русові 1914 року той самий Стефанік звертався до своїх земляків, заповідаючи їм: «Беріть на коліна діти ваші, як ідете до Канади, та впойте в них слово Шевченка...»), відчутти себе не безбаченком, а українцем, якщо разом з ним входять у тебе моральна висота, чуття прекрасного, «наша дума й наша пісня»,— тоді на портрет **такого** Шевченка на покуті рідної хати не гріх і помолитися...

Усе залежить від нас — і тільки від нас — як скористаємося ми тим скарбом, яким володіємо. Можна постать Шевченка «замацати липкими пальцями офіціозу», як емоційно висловився хтось із молодих, поставити спасенну галочку, перетворити Шевченка на фетиш, чії слова втратили живий смисл і закличну силу. І все це, на жаль, не відійшло в минуле, все це подекуди відбувається й сьогодні і здатне вбити найдорожче. А можна вийти на живе спілкування з Шевченком — поетом, людиною, мислителем, заново пережити реальний людський зміст його слів, осмислити його як пратекст, що оживає в нових історичних контекстах, — тоді ніякий культ не страшний.

Усе залежить від нас. Людині посттоталітарної спільноти після десятиліть знеособлення, плекання комплексу «гвинтика», балансування між страхом (реальним) і ентузіазмом (навіюваним), вироблення звички, що стала другою натурою, приховувати справжнє, питоме, своє і розчинятися в колективній свідомості (чи несвідомості), «краплиною литися з масами», за Маяковським, нелегко виробити в собі відчуття внутрішньої свободи. Бути собою і відповідати за себе. А це відчуття життєдайне, не менш важливе, ніж свобода зовнішня. Це стан глибоко внутрішній, отже нездоланий. Допомагає людині випростатися, нормалізує дихання, виховує здатність протистояти диктатові чужої волі, протистояти нав'язаному тобі, але не освоєному духовно. Виробляє імунітет до того, що Сергій Єфремов називав «отарністю». Не дає перетворитися на «все киваючі голови» (Франко).

Розмірковуючи над духовним механізмом розбудови людини в людині на прикладі поетичної творчості, Василь Стус стверджував, що поетові, та й людині загалом, для «етичної гігієни» потрібні години «тиші», коли вона, пізнаючи себе, самовідроджується. І тільки така, «відреставрована», людина свідомо обертається обличчям до суспільства, розвиває свою громадянську дієздатність. Людина «з добре чутих власних "я" не втрачена для суспільства, а навпаки, обернена до нього. «...Не змушую їх, аби мене слухали, лиш сам рад би-м їх слухати»,— писав Стефаник. Тільки така людина гідно утримуватиме прямостоян-

ня на вітрах долі, на вітрах історії, осмислено відповідатиме на виклики часу. Не підкорятиметься безоглядно диктатові умов, а намагатиметься творити нові, водночас зберігаючи духовну суверенність і слухаючи «моральний закон у собі».

Тільки така людина не піддасться оскаженінню, не зводитиме до абсолюту те, що різнить (як прикро вразило у дні відзначення 60-річчя перемоги у Другій світовій війні знавісніле неприйняття учасників українських визвольних змагань з боку радянських ветеранів, керованих комуністами симоненківського замісу з їхньою намертво зацементованою свідомістю!), не роз'ятрюватиме свої опозиційності (справжньої, а надто імітованої) в ім'я самовивищення або помсти.

Дуже доречними видалися мені рефлексії Віталія Портникова у «Дзеркалі тижня» з приводу епізоду на похороні Папи Івана Павла II, коли Лех Валенса вперше простягнув руку Александрові Квасневському. Подібні жести він пов'язує не тільки з високим моральним кліматом навколо Папи, а й з тим, що «Польща остаточно вибирається з провалля авторитарної спадщини. Бо епізоди прощення, єднання, простягання руки противникові можуть відбуватися тільки в здоровому суспільстві. Суспільстві, в якому керуються поняттями людяності не тільки під час відвідин храму на свято чи під час виступу по телевізору. А у звичайному житті. Тому що ці заповіді в душі. Тому що душа є».

Науково-популярне видання

Михайлина Коцюбинська

**ВІТЕР З УКРАЇНИ
І НАШІ ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ ЗУСИЛЛЯ**

Сьогодні нам дуже важко. Нова влада ступає по мінному полю. Помилки, зриви, негаразди, мабуть-таки, неunikненні — іноді видається, що їх забагато, значно більше, ніж очікувалося. Адже все це роблять живі люди, а не янголи господні. Та ще й в атмосфері, коли недоброзичливці з культурною назвою «опозиція» буквально чигають на кожен хибний крок. Та й об'єктивно — спадщина нерозв'язних проблем, ідеологічних порізень, економічні негаразди, наслідки задавненого зомбування...

Вся надія на духовну стійкість людини, на її здатність самовідроджуватися, поставати як Фенікс з попелу. На те, що людина, яка випросталася, не схоче й не зможе знову пригинатися.

Квітень — травень 2005

Редактор *І. Г. Ярошенко*
Технічний редактор *Т. М. Новікова*
Художнє оформлення *Н. В. Московської,*
О. С. Тичиніної
Верстка *Н. В. Єрмак*
Коректор *О. О. Бородіна*

Підписано до друку 17.06.2005. Формат 70x100/32.
Гарнітура ВаЙса. Папір офсетний № 1. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 1,29. Обл.-вид. арк. 1,0. Наклад 500 прим.
Зам. 5-61.

Видавничий дім «Кієво-Могиллянська академія».
Свідоцтво про реєстрацію № 1801 від 24.05.2004 р.

Адреса видавництва та друкарні:
04070, Київ, Контрактова пл., 4.
Тел./факс: (044) 425-60-92, 238-28-26.
E-mail: phouse@ukma.kiev.ua

Коцюбинська, Михайлина.

К75 Вітер з України і наші екзистенційні зусилля. —
К.: Вид. дім «Кієво-Могилянська акад.», 2005. — 30 с.
ISBN 966-518-327-3

Як у процесі переоцінки цінностей не відкинути духовних надбань минулого, як уникнути примітивної перестановки знаків з «плюс» на «мінус», як поєднати принциповість у відстоюванні своєї позиції та вміння дослухатися до іншої — на ці та інші гостроактуальні теми розмірковує відомий літературознавець Михайлина Коцюбинська.

ББК 63.3(4УКР)

